

דרכים בכתובת מחקר איכותני – חפירוק החציאות להבנייתה כטקסט

מאת: שמחה שלסקי וברכה אלפרט (2007)

תל אביב: מכון מופי"ת (300 עמודים)

עמיה ליבליך

הפרדיגמה של מחקר איכותני (להבדילו מן הכמותני) הולכת ומתפשטת במוסדות האקדמיים בארץ ובעולם ומוצאת את מקומה במחלקות לחינוך, לעבודה סוציאלית, לפסיכולוגיה ועוד. במסגרת זו נעשות היום באוניברסיטאות ובמכללות עבודות גמר ודוקטורט ומתפרסמות עבודות של חוקרים צעירים ובכירים, במאמרים ובספרים. בכך הולכים תחומים רבים במדעי האדם בעקבות האנתרופולוגיה, שבה נפוצה גישה מחקרית זו כבר מראשית המאה העשרים.

תחת כותרת זו של פרדיגמת המחקר האיכותני נכללים למעשה שישה פרקים חשובים ומסועפים: (1) התייחסות לשדה הפילוסופי שממנו לקוחה השקפת העולם שביסודה של הפרדיגמה; (2) שאלות המחקר וניסוחן; (3) הסיבה לבחירת החוקרים דווקא בגישה זו לעבודתם; (4) מהלך המחקר וביצועו; (5) דיווח על תוצאות המחקר; (6) שיקולים אתיים בשלבים השונים של עריכת המחקר ופרסומו. אם כי רב הקשר בין הפרקים השונים הללו, כל פרק ראוי לספרות משלו, ואכן לאחרונה זו הולכת וגדלה.

לכאורה הכתיבה שבה עוסק הספר שלפנינו נוגעת לסעיף החמישי. ואכן מעט מדי נכתב עד עתה, בתוך מסת הספרים והמאמרים על מחקר איכותני, על הדרכים השונות לכתיבה ועל הדילמות המאפיינות אותן. אולם כפי שיתבהר לכל קורא בספר זה, אין להבדיל את הכתיבה מיתר פרקי העבודה האמפירית וההגותית של המחקר. הכתיבה איננה רק שלב טכני שבא בסופה של העבודה, מיומנות שעל החוקרים לשלוט בה – אלא היא למעשה שזורה ומסורגת בכל אחד משלבי המחקר. גם יתר הפרקים של המחקר האיכותני משולבים אלו באלו ומהווים יחד מעגל הרמנויטי, אשר במיטבו, הוא נע באופן מאוזן ודינמי בין ההשקפה, השאלה, השיטה, התוצאות, הקריאה, הכתיבה וחוזר חלילה.

נקודת המוצא של מחברי הספר היא בהשקפה שהמציאות היא רבת פנים וקולות, כל ידע הוא פרשני, וכל ידע על המציאות החברתית במיוחד, הוא הבניה אנושית, פרי התודעה שלנו. אותה הבניה שקיימת בעצם תפיסת המציאות, התגובה ההתנהגותית אליה והשיח היום יומי עליה, שולטת כמובן גם בצורה שבה ניגשים החוקרת או החוקר למלאכתם, שבה הם שואלים, מקשיבים, מתבוננים וכמובן – כותבים את ממצאיהם. עם זאת, יש בכל אלה מקום לבקרת איכות, כלומר לעשיית עבודה אקדמית טובה יותר או טובה פחות של החוקרים, לפחות במובן של מודעות להיבטים אלה.

כאן תרומתו העיקרית של הספר, שהוא פוקח את עיני הלומדים לסוגיות השונות בנושא זה ומציע דרכים לפתרון, במילים אחרות – הוא מלמד. אולם אף שהוא מספק מידע בסיסי על התחום, כגון מהו מאמר מדעי ומהי מונוגרפיה, כללית, אין הוא נקרא כ"מצוות אנשים מלומדה". הספר פוסע בהצלחה על הגבול הדק שבין ספר הגות למדריך ביצוע. הוא בשום פנים ואופן אינו "ספר בישול" לחוקרים מתחילים... כל מי שעסק במחקר איכותני הגיע ודאי לרגע שבו עמדו בפניו השאלות: כיצד אספר על המחקר לעמיתיי? מה מקום העצמי בתוך הטקסט הכתוב? מה מקומן של דוגמאות ומטפורות? ועוד ועוד שאלות כגון אלה. לעתים ברור לגמרי כי הצורות הישנות והמוכרות של דיווח מדעי, על בהירות ההוראות הכרוכות בהן, אינן מתאימות כלל ועיקר. אך מה מוצע לחוקרים במקומן?

ספר זה פונה אל התחום האפור המסתמן מהרהורים אלה. מצד אחד הוא מסביר את הסוגיות לעומק, בהסתמך על מקורות בתחומי ידע שונים, בין אם קלסיים או חדשניים, ישראלים ולועזיים כאחד (ואגב, רק בהתייחסותו למכלול המחקר הישראלי שכבר פורסם בפרדיגמה זו, יש בספר תרומה חשובה), ופורש מנעד של אפשרויות התייחסות לכל נושא. מצד שני, הוא בכל זאת מורה ללומד מה רצוי שיעשה, באופן אקדמי ואחראי, בהתאם לאופן שבו הוא מתייחס למכלול הנושאים שבתוכם ממוקם המחקר. כך למשל, בפרק השביעי מתוארות סוגות שונות של מחקר איכותני, וביניהן: אתנוגרפיה, מחקר פעולה, חקר המקרה, סיפורי חיים ועוד. המחברים מצביעים על המשותף בכתובה על סוגות אלה, אך מצביעים גם על אפיונים ייחודיים לכל אחת מהסוגות. בכל עניין מוצע מרחב של אפשרויות לבחירת החוקר, ואין התוויה מדויקת של "עשה" ו"אל תעשה" – באופן ההולם לחלוטין את השקפת העולם ההבנייתית שביסודו של הספר.

"לחשוב כמו חוקר, לכתוב כמו סופר" היא ססמה מאתגרת שעולה מדי פעם בשיח על המחקר האיכותני, שיח המנסה לגעת בקורא באופן רגשי ולא רק עיוני, בשפה אמנותית ולא טכנית, ולהשפיע על המדיניות ועל קהלים רחבים בציבור. בצורה הקולחת שבה מובאים הדברים בספר זה, יש עמידה נאה בדרישה בניסיון זה. בכך מציבים הכותבים אמות מידה גבוהות גם לקוראים שיישמו את הדברים בעבודה המחקרית שלהם ובכתיבתם.